Alevilikte Mekan

Cemal Salman
cemalsalman@gmail.com

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
07.11.2026

Önerilen Atıf: Salman, Cemal (2025). Alevilikte Mekan. Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.9rykk (Erişim Tarihi: 07.11.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Bu madde, Alevilikte mekân olgusunu düşünsel, fiziksel ve toplumsal boyutlarıyla ele almaktadır. Mekânın yalnızca coğrafi bir zemin değil, inanç, kimlik ve toplumsal örgütlenmenin kurucu bir bileşeni olduğu savunulmakta; bu bağlamda Alevi kırsal düzenindeki cem yerleri, ziyaret mekânları ve ocak ağı gibi yapılar detaylandırılmaktadır. Ayrıca, kentleşme ve göç süreçlerinin Alevi mekân anlayışı üzerindeki dönüştürücü etkileri değerlendirilmektedir. Mekânın heterotopik ve döngüsel doğasına vurgu yapan bu inceleme, Aleviliğin zamansal ve mekânsal çokkatmanlı yapısını görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemevi, Conceived Space, Düşünsel Mekan, Fiziksel Mekan, Lamekan, Mitik Mekan, Mythical Space, Non-place, Perceived Space, Social Space, space, Toplumsal Mekan, Ziyaret

Giriş

Alevilikte mekân, diğer pek çok kavram ve mesele gibi, ancak çok yakın zamanlarda, son çeyrek yüzyılda bilimsel araştırma ve çalışmalara konu edilmiştir. Buradan, daha önce Alevi düşüncesi, edebiyatı, inanç esasları ve gündelik hayatında mekânın hiç ele alınmadığı, tartışılmadığı, önemli yer tutmadığı anlamı çıkarılmamalı; bilakis, bütün toplumsal var oluşa anlam veren boyutlardan biri olarak mekân, Alevilikte de fiziksel, düşünsel ve toplumsal olarak kritik önemdedir. Fakat yalnız Alevilik çalışmaları alanında değil, sosyal bilimlerin bütününde mekânın kavramsallaştırılması

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

ve beşeri olanın açıklamasında belirleyici bir boyut olarak ele alınışı ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta Fransız düşünür Henri Lefebvre olmak üzere "(toplumsal) mekân" üzerine tezler üreten araştırmacıların katkılarıyla mümkün olmuştur. Lefebvre, 1970'li yıllara kadar esas olarak geometri, felsefe, fizik ve coğrafya gibi disiplinlerin soyut, iki boyutlu, mutlak, pasif, düşünsel, doğal/coğrafi bir düzlem olarak yansıttığı mekânın çok boyutlu, çok katmanlı, toplumsal yönünü ortaya koymuştur. Ona göre mekân, tek bir görünümü yansıtmaz; fiziksel, düşünsel ve toplumsal mekânlar arasında daimi bir diyalektik vardır. Mekânlar, toplumsal olarak üretilir ve kendileri de toplumsal ilişkileri yeniden üretirler. Mekânlar toplumsal ürünler oldukları için basit birer coğrafi-geometrik düzlem olarak ele alınamazlar; mekân, oluşun üzerinde gerçekleştiği pasif yüzey ya da boş levha değildir. Bütün toplumsal ilişkiler mekânda somutlaşır; bilgi, hafıza, ideoloji ve iktidar mekân üzerinde temsil edilir. Her toplumsal form, kendi mekânını üretir ya da üretmek durumundadır (Lefebvre 2014, 21-30, 56-70).

Öyleyse Alevilerin de yüzyıllar boyu taşıyıp yaşattıkları inanç, kültür, ritüel ve toplum düzenlerini bir mekânsal düşünce ve pratiğe dayandırdıkları vakidir. Alevi toplumsal mekânı, günümüze kadar gelebilmiş temel yapı, kurum, aktör, değer, ritüel ve inanç pratiklerinin oluşup aktarıldığı yer olarak ideal formunu Alevi kırsal düzeninde bulmuştur. Siyasi, dini ve toplumsal baskı altında; 20. Yüzyıl ortalarına kadar Anadolu kırsalında, Alevi-dışı dünya ve iktidar uzantılarıyla asgari irtibat kurarak, görece otonom bir düzen içinde yaşayan Aleviler, ocak ağlarına dayalı bir "Alevi coğrafyası" (Zırh 2017) , bu coğrafyanın görünür görünmez sınırlarından oluşan bir Alevi haritası oluşturmuşlardır. 1950'li yıllardan itibaren başlayan iç ve dış göçler 1980'ler sonrası çok yoğun ve kitlesel bir hal alınca, Alevi coğrafyasının haritası hemen tümüyle değişmiştir. Alevi toplumsal mekânı ve onun üzerinde biçimlenen bütün unsurlar da köklü bir değişim sürecine girmiştir. Şu halde Alevilikte mekânı, *ideal kırsal düzende* ve *kentleşme/modernleşme sonrası* olmak üzere iki başlıkta ele almak daha açıklayıcı olacaktır.

Kırsal Düzen Aleviliğinde Mekân

Alevilikte mekân düşüncesi ve pratiği, yukarıda andığım mekânsal diyalektik anlayışına uygun biçimde, çok boyutlu, çok katmanlı, döngüsel ve sarmal bir örgüyle resmedilebilir. Bu katmanlar, Alevilerin *düşünsel, fiziksel* ve her ikisini kapsayan *toplumsal* mekânlarının iç içe geçmesiyle biçimlenmiştir.

Düşünsel Mekân

Alevi mitolojisinin, teolojisinin, felsefe ve edebiyatının işlediği mekânlardır. Bir kısmı "mitik mekânlar", bir kısmı ise gerçek mekânlara yüklenen anlamlarla kutsallık atfedilen mekânlardır. Mitik mekânlar; gerçek yerlerin uzak geçmişteki mitolojik olaylarla, tanrısal ya da ruhsal karakterlerin yaşadığı yerlerle buluştuğu; kutsal olanla dünyevi olanın, gerçekle hayalinin iç içe geçtiği, çoğul, çok katmanlı, *var-yok* mekânlardır (Aguilar et. al. 2005, 69; Cassirer 2005, 135-145). Alevilikte bu mekânlar "lamekân" kavramında toplanır. Lâmekân, bir "mekân olmayan mekân", var-yok mekândır (Lefebvre 2013, 40). Henüz dünya ve dünyevi hayat var olmadan önceki bir zamana ve yere işaret eder. *Ervah-ı ezel, elest bezmi, kalûbelâ* gibi kavramlar da aynı anlamda kullanılır. Ulu ozanların şiirlerinde bunun çokça örneği işlenmiştir: "*Gevher-i lâmekân benem, kevn-ü mekâna sığmazam (Nesimi)", "Lâmekân ilinden geldim cihana (Virani), "Lâmekân ilinden misafir geldim (Hatayi, Pir Sultan)*" (Salman 2019, 51-53).

Eski Doğu düşünüşünün izlerini taşıyan Alevilikte zaman anlayışı döngüsel ("devridaim") ve sarmal olduğu gibi mekân kavrayışı da çok katmanlıdır. Mekân felsefesinde "heterotopya (hetero: çoğul, çoklu; topos-topya: mekân)" olarak geçen kavram aynı anda bir ve bir diğer yer olan, zamanı bünyesinde bölen ya da biriktiren, kendine özgü anlam ve ritüeller içeren, "başka mekânlar" için kullanılır (Foucault 2005). Bu bakımdan Alevi mekân düşüncesi de heterotopiktir; tarihsel olanla tarih-üstü olanı, mekânlı ile mekânsızlığı bir araya getirir (Yalçınkaya 1996, 30). Alevi

mitlerinde, menkıbelerinde, yazılı-sözlü edebiyatında geçen mekânların hemen hepsi bu özellikleri gösterir. Örneğin kurucu mitlerden Kırklar Cemi, Miraç, Fatma Ana anlatıları kutsal-mitik mekânlarda geçer. Selman-ı Farsi hikâyelerinde geçen Erzen Gölü, üç yüz yıl öncesi ve sonrasını bir araya getirir. Ali menkıbelerinde, Hacı Bektaş söylencelerinde, ulu kişilere dair anlatılarda somut-coğrafi yerlerden öte mitik, düşünsel, aşkın mekânlar işlenir.

Fiziksel Mekân

Somut olarak algılanan, gündelik mekânları ifade eder. Burada ilk akla gelen, Alevi yerleşimlerinin genel görünümüdür. Aleviler; Osmanlı Devleti döneminde 16-17. yüzyıllarda uğradıkları kıyım ve kovuşturmaların ardından Anadolu'nun genellikle merkez yerleşimlere uzak, dağlık, ulaşılması güç yerlerine sığınmışlardır. Alevi köylerinin fiziksel yerleşimi, bu nedenle, dağ-tepe, kayalık, orman gibi coğrafi alanlara yakındır. İnancın doğacı yapısı bu özelliğiyle uyumludur.

Alevi kırsal düzeninde fiziksel/gündelik olanın kutsalla iç içe geçtiği iki mekân, *cem yerleri* ve *ziyaretlerdir*. Alevi köylerinde inanç ve ibadetin esası, temel değer ve kaideleri gündelik hayatın bütününe yansıtmaktır. İbadet biçimde değil özde arandığından bireysel olarak günlük rutinde yerine getirilmesi zorunlu bir ibadet yoktur. İbadet, hayatın kendisi olarak düşünülür; hayatın her anı *yolun* gereklerine göre yaşandığında, ayrıca bir biçimsel ritüele gerek duyulmaz. Esas ibadet olarak cem, yılın belli dönemlerinde olur ve topludur. Hem inanç ve ibadete yüklenen bu anlamlardan hem yüzyıllarca dini-siyasi tahakküm altında yaşamış olmaktan dolayı, Alevi köylerinde "ibadethane" olarak tanımlanabilecek bir müstakil yapı oluşmamıştır. Anadolu'nun farklı yerlerinde çok eski tarihlere uzanan "cemhane" ya da meydan evlerine rastlansa da (Polat 2023) en azından yakın geçmiş için Alevi köylerinin büyük çoğunluğunda sabit, ayrı bir ibadet mekânından söz edemeyiz. Cemler, cem zamanı ibadethaneye dönüştürülen dede evleri, büyük köy odaları, hayatlar, yer yer mecburen

kullanılan ağıl, ahır gibi geniş mekânlarda yapılmıştır. Yani olağan zamanda gündelik-fiziksel mekân işlevi gören bir yer, cem zamanı kutsal-dini mekâna dönüştürülmüştür. Cemin kendisinin zaten bir başka zaman ve mekânın, Kırklar Cemi'nin izdüşümü olduğu düşünüldüğünde, cem yerleri şu halde üç mekânı kendi bünyesinde toplamaktadır: Fiziksel mekân (oda, hayat), kutsal-dini mekân (ibadethane) ve mitik mekân (Kırklar Cemi). Bu yönüyle Alevi köylerinde cem yerleri, birer heterotopya örneğidir.

Benzer bir şeyi, Alevi ziyaretleri için de söyleyebiliriz. Bunlar, Alevi köylerinin içinde ya da yakınlarında, eğer bir ulu kişinin yatırı değilse, genellikle kutsallık atfedilen bir dağ, tepe, ağaçlık, su kaynağı, kayalık gibi doğal yer ya da varlıklardır. Doğacı inancın yansıması olarak Aleviler, topluluk dışından biri için herhangi bir coğrafi unsuru, çeşitli keramet hikâyeleri ve mitlerle "kutsallaştırmıştır". Bu mitlerin etrafında örülen toplumsal hafıza, Alevi coğrafyasında inanç ve kültürün yaşatılıp aktarılmasında da kritik rol oynamıştır. *Munzur Gözeleri, Tek Çam, At Kaya, Kara Taş* gibi ziyaretlerde görüldüğü gibi, gündelik/fiziksel/doğal mekânların kutsal mekâna dönüştürülmesi de yine Alevilikte mekânın heterotopik kavranışına örnektir.

Toplumsal Mekân

Ortak imgeler, değerler, temsiller ve yaşam pratikleriyle oluşan toplumsal mekân, düşünsel ve fiziksel mekânları da içerir. Kırsal düzende Alevi toplumsal mekânı, *ocak sistemi* esasında biçimlenmiştir. Bu sistemi, güncel kavramlarla bir tür "ocak ağ haritası" olarak adlandırabiliriz. Ocaklar; Hacı Bektaş, Baba Mansur, Gözükızıl, Ağuiçen, Kureyşan, Güvenç Abdal, Üryan Hızır, Hubyar Sultan, Pir Sultan gibi her biri bir Alevi ulunun adıyla anılan, kökenini ("şeceresini") ehlibeyt soyuna dayandıran, bu yönüyle de mensuplarınca kutsiyet atfedilen aileler ile onlara bağlı Alevilerden oluşan bir topluluk bağıdır. Sistemde, her bir Alevi birey ("talip"), Alevilik ikrarı verdiği andan itibaren bir ocağın mensubu olur. Talip, dedeye/pire bağlanır; dede/pir ise ocak mürşidine

bağlıdır. Bu bağlar, ocaklar arasında da kurulur. Bu silsile, en son "yol"da birleşir. Talipten mürşide her bir Alevi, yol'a bağlıdır. Böylece "el ele, el hakka" düsturuyla, *talip-dede/pir-mürşit-ocak-yol* arasındaki döngüsel bağlardan oluşan "ocak ağ sistemi" oluşur (Salman 2019, 61-70).

Ocaklar, Anadolu'da adeta bir *moleküller ağı* ya da *ağ haritası* biçiminde yayılmıştır. Ocak etki alanı somut idari ya da coğrafi sınırları aşar. Bir ocağın merkezi bir ilin bir köyünde, talipleri bir başka ilin köylerinde olabilir. Aynı köyde birden fazla ocağın talipleri yaşayabilir. Ocak talipleri ile merkezi arasındaki bağ, çoğu zaman somut fiziksel mekân üzerinde değil dedeler/pirlerin ziyaretleri, ibadetler ve ritüeller gibi topluluk aidiyetini kurup yeniden üreten temsiller üzerinden sağlanır. Alevilerin bütün inanç ve ibadet esasları, kimlik değerleri, ahlak ve hukuk anlayışı, toplum düzeni, ocak sistemi içinde oturmuştur. *Düşkünlük* ve *iç-evlilik* gibi keskin kuralları olan pratikler, Alevi toplumsal mekânının bir yerleşim yeri ya da idari birimle sınırlanmadığının, ocak ağına dâhil bütün bir haritaya karşılık geldiğinin somut örnekleridir. Şu halde o*cak ağı;* topluluğun imge, temsil ve yaşam pratiklerinin buluştuğu; ortak değer ve kuralların geçerli olduğu bir tür görünmez haritayı, geniş Alevi coğrafyasının sınırlarını çevreler.

Kentleşme/Modernleşme Sürecinde Alevi Mekânları

1950'lerden itibaren yarım yüzyıl gibi görece kısa bir tarih aralığında kırsal yerleşimlerinden çıkarak küçük-büyük kent merkezlerine, yurt dışına, farklı ülke ve coğrafyalara dağılan Alevilerin mekân algısı, anlayışı, pratikleri ve sosyomekansal örgütlenmesi büyük ölçüde değişmiştir, dönüşmektedir. Bu dönüşüm, bir başka başlık altında daha detaylı olarak ele alınacak düzeydedir. Burada sadece bir çerçeve sunmak adına birkaç temel değişim başlığı özetlenebilir: *İlk olarak*, göçle beraber Alevi coğrafyasının haritası köklü biçimde değişmiştir. Yüzyıllarca Anadolu kırsalıyla sınırlı ve görece istikrarlı yerleşim ağı, günümüzde Türkiye'de ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarında köylerden megakentlerin mahallelerine uzanan bir ulusötesi

ağa ulaşmıştır. *İkincisi*, Alevi toplumsal mekânının omurgasını oluşturan ocak sistemi, göçlerle beraber büyük oranda parçalanmış, sistemin bileşenleri farklı coğrafyalara dağılmış, ocak sistemi içinde anlam kazanan kurum, değer ve temsillerin çoğu dönüşüm sürecine girmiştir. *Üçüncüsü*, kırsal düzende Alevi düşünsel ve fiziksel mekânının temsilleri olan ziyaretler ve cem yerlerinin anlam, içerik, işlev ve biçimi dönüşmektedir. Kırsalda Alevi toplumsal hafızasının, mitler ve ritüeller yoluyla topluluk kimliğinin taşınmasında kritik yeri olan, birer *hafıza mekân* (Nora 1989) niteliğindeki ziyaretler, köken topraklardan uzak Alevi kuşakların hafızasından silinmektedir; yahut, yerel-özgün hikâyeleriyle çoğul ziyaret kültürünün yerine merkezileşen, kurumlaşan, standartlaşan ziyaret pratikleri yaygınlaşmaktadır. Birer doğal mekân olarak kentlere taşınması ya da de yeniden inşası mümkün olmayan ziyaretlerin toplumsal hafızadan silinmesi, aynı zamanda bu yerleri kutsal ve anlamlı kılan doğacı düşüncenin de dönüşmesini beraberinde getirmektedir. Cem yerleri içinse tersi bir süreçten söz edilebilir. Kırsal düzende sabit, müstakil bir yapı olarak bir ibadethane mekanı kurumlaşmamışken, kentlerde hem dini hem diğer sosyal ihtiyaçları karşılayacak böyle bir mekanın varlığı Aleviler için yakıcı bir talep halini almıştır. Bu nedenle "cemevleri", 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ve Avrupa'da Alevi hareketinin sembol mücadele yeri, kentsel alanlarda Alevilerin yeni toplumsal mekânı olmuştur. Cemevleriyle beraber dergâhlar, dernek, vakıf, merkez, enstitü, federasyon gibi yapılar Alevilerin yeni sosyomekansal örgütlenme alanlarındandır. *Son olarak*, günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, Alevilerin de internet ve sosyal medya üzerinde hem bireysel olarak hem birtakım sanal ağ ve topluluklar kurarak ifade ve temsil kanalları aradığı oluşumlar yaygınlaşmaktadır. Fiziksel, düşünsel, toplumsal mekânın bütünüyle dönüştüğü bir ortamda Alevi mekân anlayışı ve pratiği de yeniden biçimlenmektedir.

Sonuç

Alevilikte mekân, fiziksel varlıkların ötesinde, kutsal olanla

dünyevi olanın, bireysel olanla kolektif olanın iç içe geçtiği çok katmanlı bir anlamlar ağıdır. Kırsal düzende şekillenen cem yerleri, ziyaret mekânları ve ocak sistemi, hem inanç pratiklerinin hem de toplumsal bağların mekânda kurulduğunu ve yeniden üretildiğini göstermektedir. Kentleşme ve göçle birlikte değişen koşullar Alevi mekânlarının formunu dönüştürse de, mekân Alevi kimliğinin belleksel ve ritüel sürekliliği açısından belirleyici bir unsur olmaya devam etmektedir.

Sonnotlar

…

Kaynakça & İleri Okumalar

Aguilar, Manuel, M. M. Jaén, T. M. Tucker, and James E. Brady. 2005. “Constructing Mythic Space: The Significance of a Chicomoztoc Complex at Acatzingo Viejo.” In *Maw of the Earth Monster: Mesoamerican Ritual Cave Use*, edited by James E. Brady and Keith M. Prufer. Austin: University of Texas Press.

Cassirer, Ernst. 2005. *Mitik Düşünme: Sembolik Formlar Felsefesi II*. Çev. Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları.

Foucault, Michel. 2005. “Başka Mekânlara Dair.” In *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, 296-302. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lefebvre, Henri. 2013. *Kentsel Devrim*. 2. bs. Çev. Selim Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri. 2014. *Mekânın Üretimi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Nora, Pierre. 1989. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.” *Representations*, Special Issue: Memory and Counter-Memory, no. 26: 7-24. https://doi.org/10.2307/2928520

Polat, Mahir. 2023. *Anadolu’da İslami Heterodoks*

Toplulukların İbadet Mekânlarının Mimari Özellikleri. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.

Salman, Cemal. 2019. *Lâmekândan Cihana: Göç, Kimlik, Alevilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yalçınkaya, Ayhan. 1996. *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Zırh, Besim Can. 2017. "Dünden Bugüne Sıla ile Gurbet Arasında Alevi Coğrafyası Üzerine." *Kebikeç* 44: 225-247.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi'nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir